

Hódi Sándor

∴ Széchenyi Stratégiakutató Társaság, elnök
∴ szechenyiintezet@adacity.net

„SZOLGÁLÓLÁNY” VAGY „FŐ” TUDOMÁNY? Töprengés a pszichológia lehetőségeiről és felelősségéről

A ‘maidservant’ or a ‘major’ science?

Reflections on the possibilities and responsibilities of psychology

„Sluškinja” ili „glavna” nauka?

Razmišljanje o mogućnostima i odgovornostima psihologije

A modern kor emberének többnyire félelem uralja a lelkét, kilátástalannak tartja jövőjét. Ezen alapérzése abból fakad, hogy a megváltozott életkörülmények között mind többen kényszerülnek önazonosságuk megváltoztatására. Az uralkodó doktrína ki nem mondott célja a tömegember, az identitás nélküli egyén megeremtése. A gyökértelen, közösség nélküli emberek ugyanis könnyebben alávetettek mások akaratának, mint azok, akik szilárd közösségi tudattal rendelkeznek. Ebben a helyzetben (a tömegtársadalomban) az ember más emberekhez való tartozásának, a szabad társulás jogának és szükségességének tudatosítása lenne a modern pszichológia elsőrendű feladata. Ez a meglátás fogalmazódik meg azokban a gondolkodókban, akik régóta panaszoznak, hogy a pszichológiából hiányoznak azok a nagy, átfogó elméletek, amelyek az emberek segítségére lennének – többek között – az individualizmusra alapozó aszimmetrikus társadalmi viszonyok megszüntetésében. Ezeknek az elméleteknek a térnyeréséhez azonban feltétlenül szükség lenne azon társadalmi tudat felerősödésére, hogy az ember „önmegvalósításához” az individualizmus nem alkalmas, a személyiség kiteljesedéséhez az emberi kapcsolatok „kimunkálása” és a kultúrában felhalmozódó szellemi kincsek elsajátítása legalább olyan fontos szerepet játszanak, mint a manapság minden mást felülíró, háttérbe szorító siker és anyagi javak fékevesztett hajszolása.

Kulcsszavak: célirányos gondolkodás, tudatküszöb, PC-beszéd, individualizmus, pszichológiai légvárak, a személyiség túlmisztifikálása, kulturális tartalmak, posztmodern hangoltság, a kollektív önismeret hiánya, a szabad társulás joga és szükségessége

AZ „ÖRDÖGI KÖR”

Képzeteinkkel, gondolatainkkal, álmainkkal kapcsolatban kevés megbízható ismerettel rendelkezünk. Sok minden megfordul a fejünkben anélkül, hogy fogalmunk lenne róla, hogy a föl villanó gondolatoknak, érzeteknek, képzeteknek, emlékeknek összességében és egészében véve mi az értelmük. Vajon mire valóak a lelki jelenségek? Valamilyen jelzések? Élvezetet jelentenek? A belső ürességet (a fájdalmat, a csalódást stb.) próbáljuk elnyomni velük? Vagy szüntelenül a boldogság képzetét kergetjük képzeletünkben? A pszichikum működésével kapcsolatban sok a nyitott kérdés. A lelki jelenségek mibenlétére, a tudat „működésére” (az önismeretre, lélekre, éltre) vonatkozóan máig sem áll rendelkezésünkre olyan átfogó elmélet, amely tudományos érvényességgel bírna, az egész emberiségre általánosan és mindörökké érvényes volna. A filozófiáról azt mondják, hogy a társadalmi tudat tükrö, amely egyben ezt a tudatot befolyásoló tényező is. Vonatkozik ez a pszichológiára is azzal a hangsúlyeltolódással, hogy amíg a filozófia általánosságban beszél az emberek életéről, a szellem szerepéről, a lélektan a konkrét élethelyzetekre fókuszál, a szubjektumra, aki saját pszichikumában jelenít meg mindent: önmagát, a társadalmat, a természetet, a kozmoszt, a végtelent. A dilemma tárgyát az képezi, hogy ez az önreflexió mennyiben a képzelte ész terméke, és mennyiben felel meg annak a szociológiai-szociálpszichológiai valóságnak, amelyben az ember él? Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a személyiség és a társadalom esetében egyaránt történelmi és szellemi mozgásról lehet csak beszélni. Más szóval a pszichológia (akárcsak a filozófia) a változás, a fejlődés, az alkalmazkodás, a teremtés útját próbálja nyomon követni és leírni. Ám hiába próbáljuk meg az adott személyiséget, vagy annak szociológiai-szociálpszichológiai hátterét megragadni, az „ördögi körből” nem tudunk kilépni. Mindig és szükségképpen „belül” maradunk a számunkra adott történelmi és szellemi élethelyzeteken, más szóval mentalitásunk a kor szelleméhez van kötve. A pszichológia nemcsak ezzel az alapvető bizonytalansággal küszködik, de – mint látni fogjuk – saját tárgykörét illetően sem sikerült még nyugvópontra jutnia.

ÉLETELVEK EGYKOR ÉS MOST

Mindig valamilyen gondolkodási modell szerint élünk. Öntudatunk, helyzettudatunk, világlátásunk tehát sorra-rendre egyfajta, jórészt hasonló belső bizonytalansággal küzd. Ez a belső bizonyta-

lanság ma kiélezettebben jelentkezik, mint bármikor korábban. A modern ember már nem az evangélium szabályai szerint él. A nagy világvallások a hívők számára előlították, hogy mikor, mit tegyenek, milyen arany szabályok szerint éljenek. Közösségekben éltek az emberek, és azt kellett mérlegelniük, hogy cselekedetük, viselkedésük, törekvésük mennyiben tér el a közösség más tagjainak viselkedésétől. Azt kellett szem előtt tartaniuk, hogy az evangéliumi arany szabályok mennyiben alkalmazhatóak saját életükre. A tudatvilágukban az ok- és célszerűség kérdése úgy merült föl, hogy pszichikumuk (lelkük) mennyiben van összhangban azzal a kultúrával, amelyben élnek.

Egészen más a helyzet a modern ember esetében, aki egyetlen vezérelvet ismer – a hasznosságot (kényelmet, jólétet). Egész életében abban a hiedelemben él, hogy minden megengedett és igazolást nyer, ami személyes boldogságát növeli, illetve a fájdalom, a nélkülözés, a szenvedés forrását valamelyest csökkenti. Körülötte forog a világ, vágyainak, szükségleteinek csak a társadalom teherbíró képessége szab határt. Valójában az sem, mert mindenféle kötöttséget, akadályoztatást társadalmi korlátként él meg, ami az elérhető boldogságérzet maximalizálására sarkallja. Lévén, hogy minden nemű, rasszú, vallású, etnikumú, származású, földrajzi tájegységű ember „boldogságkeresésének” (viselkedésének, akaratának, indíttatásának) más a motorja, máson van a hangsúly, a számtalan ok kizárja a közös törekvés és cselekvés lehetőségét. A magánemberek egymást keresztező, kizáró akarata a legjobb szándékuk ellenére sem viszi előbbre a világot, ellenben a kudarcot szinte az élet minden szinten előlegezi. A túlélés, az emberiség, illetve az adott közösség fennmaradása megköveteli az együttműködést, az együttérzésre, közös fellépésre törekvő pszichikum (a kultúra) megteremtését.

Ez idő tájt úgy áll a helyzet, hogy az egyéni törekvéseket és a társadalmi együttélés feltételeit mind nehezebb feladat összhangba hozni. Azt is mondhatnánk, hogy az az okszerűség és célszerűség, amely kizárólag az egyén szubjektív világára korlátozódik, a közösségek és az emberiség vonatkozásában súlyos következményekkel jár. Hiába a modern ember felturbózott „önmegvalósítási igénye”, a boldogság (jólét) csak bizonyos individuális és közösségi korlátokon belül valósítható meg. Azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az egyéni szabadság (boldogságkeresés) korlátok nélküli kiterjesztése a közösségek teherbíró képességének rovására megy. A közösségek tehervállaló képességének beszűkülése pedig az adott népesség összesített boldogságának csökkenéséhez vezet.

Annak a divatos felfogásnak tehát, amely az evangélium (az együtt-élés) aranszabályait félresöpörve kizárólag a haszonban, a jólétben, a boldogságban – mégpedig a lehető legrövidebb időn belül elérhető legtöbb boldogság elérésében – látja az okszerűség és célszerűség értelmét, a közösség egésze szempontjából pusztító következményei lehetnek. Az ok- és célszerűség a faj, a közösség, az emberi nem, a pusztá élet fennmaradása felől nézve más értelmet nyer, mintha az evolúciótól eltekintünk és a pszichikumot (annak értelmét, működését) kizárólag az egyed életére szűkítjük.

Nehéz elképzelni, hogy az egyed és a nem fennmaradása nem alkotnak természetes egységet, hogy az ember fiziológiai funkcióinak és pszichológiai jellemzőinek ne lennének az adott biológiai egyed életén túlmutató vonatkozásai. Ha ebből az összefüggésrendszerből kilépünk, ha az embert pszichológiai értelemben is olyan „befejezett lénynek” tekintjük, mint biológiai értelemben, az okszerűség és célszerűség kérdése gyakorlatilag elveszti az értelmét. Más értelme van a racionális viselkedésnek, ha a pszichikumra (annak értelmére) egy hosszú evolúciós folyamat részeként tekintünk, mintha az egyén életére „önmagába véve” tekintünk, amelynek a természethez, a faj, a nem, a közösség fennmaradásához semmi köze.

Az egyed autonómiáját (szubjektív fellépésének értelmét) természetesen nem lehet kétségbe vonni. De erre az autonómiára úgy kell tekintenünk, hogy az, ami az egyéni élet szintjén szabadságot jelent, az a nem, a faj, az etnikum fennmaradása szempontjából „határozatlansági tényező”. Az individuális életvitelből adódó szubjektív különbségek (hatások) a végén, társadalmi szinten rendre összeadódnak, hogy teljesítsék a biológiai (pszichológiai) célt, a faj, a nem, az etnikum túlélését.

A TUDATKÜSZÖB

Jung még az álmokról sem gondolja, hogy azok az ember életében csupán jelentés nélküli zavaros események volnának. Ellenkezőleg, azt gondolja, hogy azoknak (is) racionális oka van, de az valahogyan, valamiért elszigetelődött (aktív) tudatállapotunktól. De ha valami eltűnik a tudatunkból, sem okszerűnek, sem célszerűnek nem látjuk, az attól még nem szűnik meg létezni, szerves része annak a folyamatnak, amit életnek hívunk. Időlegesen sok mindent elfelejtünk, nem jutnak eszünkbe dolgok, események, dátumok, nevek, gondolatok, de ettől még ott hömpölyögnek bennünk, és éppúgy befolyásolják közérzetün-

ket, viselkedésünket, mint azok a lelki mozzanatok, amelyeknek tudatában vagyunk. A pszichológia egyik nagy fegyverténye annak meglátása volt, hogy a psziché tudattalan tartalmai úgy viselkednek, mintha tudatosak lennének, és soha nem lehetünk biztosak abban, hogy az, amit éppen cselekszünk, ahogyan viselkedünk, amit gondolunk, az pillanatnyi tudatállapotunk folyománya-e, vagy mint az alvajárókat sodor magával az élet a tudattalانبól feltörő impulzusokkal.

A mindennapi észjárás szemszögéből nézve mentális állapotunk nincs mindig okszerű és célszerű elmeműködésnek alárendelve. Ellenkezőleg, a racionálisnak, észszerűnek tartott viselkedés többnyire csak vágyalom részünkről, hiszen a tudattalan felől bármikor megjósolhatatlan következményekkel járó beavatkozás történik a tudatos szféra működésébe, ami bizonytalanságot teremt bennünk és körülötünk. A tudatosság néha elhomályosodik, a tudattalan azonban mindvégig „tudatában van” a történeteknek, mondja Jung.

Mivel a tudattalan létezésére, szerepére először a hisztériás betegekkel való foglalkozás hívta föl a szakemberek figyelmét, széles körben elterjedt az a nézet, hogy a tudattalan megnyilvánulása elsősorban, vagy csaknem kizárólag a klinikai pszichológia (pszichopatológia) tárgykörébe tartozik. Holott ezek a „tünetek”, mármint a minden okszerűséget és célszerűséget nélkülöző jelenségek szélében-hosszában megfigyelhetők. Enyhébb esetben, amennyiben pusztán valamilyen nézeteltérésről van szó, általában elsiklunk fölöttük, de ha az egész élet más megvilágításba, reflektorfénybe kerül, a másik ember alapállását (viselkedését) nemcsak hogy nem tudjuk a maga teljességében elfogadni, de sőt meg vagyunk győződve, hogy az illetőnek elment a józan esze.

Napjainkban a tudatküszöb alatti eltérő valóságérzékelés drámai módon jelenik meg például a menekültekkel és általában a bevándorlással kapcsolatos társadalmi attitűdökben, politikai törekvésekben, egyáltalán az előállt új válsághelyzet megítélésében. Hovatovább, olyan indulatok csapnak össze, amelyek kölcsönösen kétségbe vonják a szemben álló fél pszichés működésének épségét. De bizonyára nem a pszichés működés zavaráról van szó, hanem azokról a kulturális különbségekről, amelyek a tapasztalatokat, vágyakat, ösztönzéseket, szándékokat elraktározva eddig valahogy a tudatküszöb alatt tartották. Most azonban ezeknek a kulturális sajátosságoknak – tapasztalatoknak, vágyaknak, ösztönzéseknek, szándékoknak – az összességéből más tűnik racionálisnak, és más irracionálisnak. A kulturális örökség kínálta indukciókból, dedukciókból, premisszákból, a hozzájuk ta-

padó érzelmefajtákból különböző, egymást kizáró világvélemény áll össze. A tudatküszöb alá szorított múlt nem jelent tényleges múltat. A „múlt idő” is, a „jövő idő” is voltaképpen jelen időként él bennünk. Az elménk nem afféle raktár egy képzeletbeli időstruktúrájának megfelelő polcokkal, tele sok-sok kacattal, nem raktár, hanem egy időn kívüli tér, amelyen belül minden mozgásban van, és a képzetek, benyomások, gondolatok, emlékképek egymásra való hatása kiszámíthatatlan, ennél fogva tele van a jövőbeli pszichikus események csíráival.

AKIKNEK ELGURULT A GYÓGYSZERÜK

Az alábbiakban szeretnék röviden kitérni egy svéd rendőr történetére, amely jelzi a tudatküszöb alá szorított élet vergődését, azoknak az értékeknek, ösztönzéseknek, szándékoknak, irányelveknek a dörömbölését, amelyek a „múlt raktárából” a jövő új („nem hivatalos”) megközelítését érlelik. Ebben a vallomásban a távoli tudatos múlt visszaköszön, és a racionális gondolatok úgy nőnek ki a psziché sötétnek mondott mélyéből, mint (Jung találó kifejezésével élve) a „lótusz az ingoványból”.

„Elfáradtam már. Amit most írok, nem lesz politikailag korrekt – írja a világhálón egy svéd rendőr, aki szemmel láthatóan belefáradt a korrekt beszédnek nevezett süketelésbe. – Nekünk, állami dolgozóknak, tilos ezeket megosztani Önökkel, adófizetőkkel – folytatja keserű kifakadását. – Ezért kirúghatnak engem, és megvonhatják a fizetésemet. De nem érdekel, amúgy is nyugdíjba vonulok nemsokára, 47 év munkaviszony után. Innentől kezdve heti rendszerességgel be fogok számolni a rendőrségi nyomozásaimról. Nem lesz sok öszszecsengés az állami statisztikákkal, sem pedig a baloldali kriminológusok álláspontjával.” Keserű kifakadásával példát mutat az emberi psziché természetéről és működéséről.

A nyugdíjasaink szenvednek, mondja a rendőr, az oktatás kaotikus, az egészségügy pedig a rendőrséggel együtt romokban hever. Aztán hosszasan sorolja, hogy hétfőtől péntekig milyen ügyek kerülnek hozzá. Ezek között van nemi erőszak, tettlegesség, megint nemi erőszak, zsarolás, fenyegetőzés, hivatalos személy elleni erőszak, hivatalos személy megfenyegetése, drogkereskedelem, illegális drogbirtoklás, emberölési kísérlet, megint nemi erőszak, zsarolás és verekedések. A gyanúsítottak nevei pedig rendre Ali Mohamad, Mahmud, Mohammed, Mohammed Ali, újra, ismét, megint. Néha egy svéd név is feltűnik, Christoffer, egy droggal történő visszaélés kapcsán. Az-

tán megint Mohammed, Mahmud, Ali. A gyanúsítottak származási országa többnyire Irak, Törökország, Szíria, Afganisztán, Szomália, több ismeretlen ország, végül Svédország. A gyanúsítottak több mint feléről nem tudni, honnan jött, nincsenek papírjaik, ezért hazudnak nevükkel, életkorukkal, származásukkal kapcsolatban. Nem a konkrét beszámolón van a hangsúly, lassan már 10–15 éve ez a helyzet. A svéd rendőr keserű kifakadása itt abból a szempontból érdemel figyelmet, hogy véleménye miatt a helyi újság, amelynek interjút adott, már feljelentette. A helyi rendőrfőkapitány sietett hozzátenni, hogy bizony jogi következményekkel kell számolnia a szokimondó rendőrnek.

A fenti példával nem a napjainkra jellemző „PC-terrort” szerettem volna illusztrálni, hanem arra akartam rámutatni, hogy az emberi psziché néha még a legnyomorúságosabb állapotban is olyan tartalom létrehozására (vagy felszínre hozására) képes, amely segítségünkre lehet a múlt és a jövő között tátongó szakadék áthidalásában. Ez a szakadék rendszerint akkor jön létre, ha az élet valamilyen *politikai utópiának van alárendelve. (És vajon mikor nincsen?) Ilyen helyzetben a racionális észjárás sajnálatos módon nem a psziché által megélt valósághoz igazodik, nem a lélek által „elmondott” történeteket jeleníti meg, hanem a beszédet azok a gondolatfűzések, mellébeszélések jellemzik, amelyeket a PC-beszéd lehetővé tesz.*

A mai úgynevezett „civilizált tudat” régen különvált az ember által megtapasztalt valóságtól, azoktól az alapvető személyes élményektől, amelyek közvetlen kapcsolatban vannak az érzéki valósággal. Sajnos azzal együtt, ahogyan az ember megtanulja ösztöneit, vágyait, hangulatait, szükségleteit és érzelmeit kontrollálni, a kontrollal együtt gyakran tőle idegen érzések, vágyak, szükségletek furakszanak a lelkébe, amelyek tudatosan vagy tudattalanul egyre inkább beleszólnak gondolataiba, észjárásába, terveibe, döntéseibe. Ezeket a tudatos és tudattalan tényezőket együtt kulturális hatásoknak nevezzük. Minden ember pszichikus világa a kultúra millió apró eleméből tevődik össze, ezek együttes kölcsönhatását, a kultúrától való látszólagos elkülönülését és megélését nevezzük személyiségnek.

ZÚRZAVAR A FEJEKBEN

Napjaink embere ezt az elkülönítést annyira meghatározónak érzi, hogy társadalmi meghatározottságáról hajlamos teljes egészében megfeledkezni. Pszichikus világát, a társadalmi térrel szembeállítva,

annyira sajátjának és örök érvényűnek véli, hogy ez a külső tértől való elhatárolódás már lelki hasadásként értelmezhető. Hogy ne kelljen ezt a lelki hasadást meglátnia, társadalmi meghatározottságáról (mint létezési formájáról) szinte teljesen megfedkeznek. A modern kor emberére jellemző individualista felfogás a kultúrától és a személyiség körül zajló életviszonyoktól olyan fokú elhatárolódást jelent, amely mind a társadalmi együttélés terén, mind a tudat működését illetően riasztó pszichológiai zűrzavarhoz vezet. A pszichológiai zűrzavar abból származik, hogy a modern ember az egész emberiséget képzeletben egyetlen individuumnak tekinti. Az emberi faj és az egyén közé egyenlőségjelet tesz. Abban a hitben ringatja magát, hogy születésénél fogva ugyanolyan hatalmak, ugyanolyan erők irányítják, ugyanolyan lehetőségekkel rendelkeznek, mint a sok-sok ember együtt. A valóságban azonban az egyedek külön „rekeszekben” élnek, egymástól elzárva, sőt, egymással többnyire szembehelyezkedve. Ami közös bennünk, az a kultúra, kizárólag a lélek az, ami összeköt bennünket, ha valami egyáltalán összeköt. A kultúra mint lelki közösség fontossága az, amit a modern kor szemérmetlenül és módszeresen elklendőz. Mindazok a hazugságok, amelyek az ember önmegvalósításáról szólnak, nemcsak „rekeszekbe” zárnak bennünket, hanem azzal a veszéllyel járnak, hogy elzárják az embert az önmaga által teremtett tévedések, veszedelmek felismerésétől. Közös kultúra nélkül az ember elveszti a társadalmi folyamatok feletti ellenőrzés lehetőségét.

Nos, itt tartunk. A kultúrák (közösségek) szétverésével az individualista ember úgy érzi, hogy ki van szolgáltatva mások agresszív hatalmi vágyának, ezért ő is extrém mértékű agresszív védekezésre kényszerül. Képtelen ugyanakkor meglátni, hogy az individualizmus nem felsőbbrendű a kommunista világ mítoszaihoz képest. Megint Jungra hivatkozva azt kell mondanunk, hogy a szomorú igazság az, hogy az ember élete feloldhatatlan ellentétek szövevényéből áll. Közösségekre, szellemi, morális eszmékre éppúgy szükség van, mint bátorságra az egyéni életvitelhez. Nem vitás, hogy a jövő az „álomlátók”, a nyughatatlan fantáziájú emberek lelkében van. Ezeket az „álmokat”, érzéseket, gondolatokat azonban az élet hozza létre, az a közösség, amely megpróbálja az életet megérteni és megszervezni.

A modern ember problémája nem az, hogy önmegvalósításra törekszik, hanem hogy eközben megfedkeznek annak első számú feltételéről. Nevezetesen arról, hogy először életének társadalmi feltételeit kell megteremtenie, amelyhez társulnia kell más emberekkel. A társulás, a kapcsolatok jellege, az együttélés módja feltételezi azt

a virtuális közösséget, amely közös kultúráként összeköt bennünket. A modern ember fejében, sajnos, ködképek élnek. Társadalmi valósága alapját nem látja tisztán, miközben saját személyiségét túlmisztifikálja. Nem a személyes élet feltételeinek társadalmi léttel összefüggő vonatkozásaira fókuszál, hanem – talán épp a pszichológia légváraira támaszkodva – azt firtatja, hogy miféle vágyak, érzelmek, szándékok, szükségletek, lehetőségek lapulnak bennük. Ezeket a lehetőségeket, ezt a vágyott létet összetéveszti az adott társadalmi viszonyokon belül elfoglalt tényleges tevékenységével és szerephelyzetével. Így, miközben azon morfondírozik, gyötrődik, hogy potenciálisan mi is lehetne – aminek valljuk be, társadalmilag semmi jelentősége nincsen –, firkacnyit sem érdeklí, hogy szárnyaló vágyai társadalmi feltételrendszerét megteremtse.

Többször felmerült már bennem, hogy talán – egyebek mellett – a pszichológia is ludas az emberek „megtévesztésében”, amikor azt igyekszik elhithetni velük, hogy személyiségüknek eleve, már születésüknél fogva van valamilyen „belső titka”, adottsága, és azt kell mindenáron kivirágoztatni. Ez a képzelgés eltereli figyelmüket személyiségük igazi értelméről és tartalmáról, a társadalmi viszonyokban betöltött szerepkörükről (kapcsolataikról, tevékenységükről), mindarról, amit embersorsként megélnék.

A „CIVILIZÁLT TUDAT”

Ismételten szeretnék rámutatni arra, hogy meglátásom szerint a személyiség misztifikálásával nem sokra megyünk. A személyiség lényegét tekintve inkább kulturális minta, mint dologi tényező. A személyiség nem más, mint a kultúra egyedi emberi sorsként való megelevenedése. Nem kétséges, hogy a pszichikum működésére vonatkozóan fontos ismereteket szerzünk az idegrendszeri alapok megismerésével, de a személyiség kulturális hátterének ismerete nélkül mire megyünk vele? Nem maguk a neurológiai (pszichés) folyamatok érdekesek, hanem a tudati (pszichés) tartalmak, amelyek megjelennek bennünk. Maguk az idegrendszeri folyamatok több ezer éve változatlanok. Az ősember is örült, bánkódott, fázott, éhezett, félt, reszketett, dühös volt, undort érzett, szépnek tartott valamit, más valami nem tetszett neki. Bennünket igazán az érdekelné, hogy mitől félt, minek örült, mitől undorodott, mi tetszett neki. A tudatunkkal kapcsolatban a mindenkori kulturális tartalmak érdekelnek bennünket. Az, akinek a csontvázára bukkanunk, amikor élt, és amíg élt, mit tartott szépnek,

minek örült, mi váltott ki dühöt belőle, ki és miért tetszett vagy nem tetszett neki, mire gondolt, ha a naplementét nézte.

Azt nehezményezem, hogy a „civilizált tudat” megkülönböztető emberi sajátosságunkat, a lelkünk kulturális tartalmát próbálja meg zárójelbe tenni. Holott elsősorban ez a tartalom – a kulturális hasonlóság és különbözőség – érdekel bennünket országok, nyelvek, népek, földrészek, sőt a történelem vonatkozásában is.

A globalizmus egy képzeletbeli kaptafára egyforma, lélek nélküli, ugyanolyan kulturális tartalmat átörökítő, továbbvivő embereket próbál létrehozni. Olyan képzeletbeli embereket, akik a világon mindehütt ugyanannak a dolognak örülnek, ugyanazt tartják jónak és szépeknek, ugyanarra a rugóra működnék.

Tartok tőle, hogy a tudatunkkal való kapcsolat kiüresedéséért a modern ember nagy árat fizet. Gyökerek, társas beágyazódás, kulturális-szellemi tartalom nélkül a tömegtársadalmakban az egyén szükségszerűen híján marad a társadalmi (kollektív) önismeretnek. Ennek következményeként, hiába a racionálissal való büszkélkedés, olyan erők szállják meg tudatát, amelyek kívül esnek a kollektíva által nyújtott kontroll lehetőségein. Meglátásom szerint nemcsak az alkotó élet, hanem maga a racionális gondolkodás is magába kell hogy foglalja az ember kulturális (szellemi) háttérét, amely háttér ugyanakkor arra indíttatja, hogy állandóan javítsa a társadalmi életfeltételeit. A divatos „lélekelemzés” mellett ideje lenne arra is nagyobb gondot fordítanunk, hogy a pszichológia miként járulhat hozzá a társadalmi élet és a személyes élet kölcsönhatásának zavartalanabbá tételéért.

AZ ARCHEOLÓGIAI MINTA

Az archeológus minden darab földet, amit kiás, alaposan megvizsgál, semmit sem szabad vizsgálat nélkül eldobnia. A pszichoanalízis ugyanezen az elven alapszik: „átrostáljuk” a felmerülő tudattartalmakat. Tesszük ezt annak a reményében, hátha elének kerül valami, amibe meg tudunk kapaszkodni, amiből képesek vagyunk valamit kiolvasni. Ez a felismerés ösztönözte Freudot arra, hogy az analízis során a beteg ember lelkébe egyre „mélyebbre” ásson, amelytől várható a lelki betegség háttérének lelepleződése.

„Asás közben” a bűvös szó: „mindent kimondani, ami eszünkbe jut”. A páciens köteles őszintén és kritika nélkül közölni mindazt, ami eszébe jut. De vajon mi értelme a csapongó képzeletnek, ha a felmerülő tudattartalmak eleve nem valamely kultúra elemei, ha nem egy

szellemi „rendszer” részei, hanem pusztán csak szóáradat. Kulturális háttér, szellemi rendszer nélkül a lélek elveszti közegét, a gondolkodás és a csapongó képzelet is elveszti „archeológiai” jellegét. Az ember tudattalanjából csak akkor és azért tud valamit „kiemelni”, „előcsalogatni”, ha egyáltalán van mibe alámerülni. Ez pedig a manipulált tömegtudatról a legjobb jóakarattal sem mondható el. Más szóval, kulturális háttér nélkül a pszichoanalízisnek sincs semmi értelme.

A „FŐ” TUDOMÁNY

A pszichológiában sokféle tudományos elmélet megfér egymás mellett, azonban ezek az elméletek jobbára csak mulandó kísérletek a valóság értelmezésére, az örök érvényű igazságtól nagyon messze vannak még. A sokféleség ellenére, Galperin szerint, aki a pszichológia tárgyának meghatározására tett elévülhetetlen kísérletet, a pszichológia eddig az ember megismerésében jobbára a „szolgálólány” szerepét látta el. Időszerű lenne, véli, ha „fő tudománnyá” válnék, nemcsak az ember pszichikus világának értelmezésében, hanem a konkrét ember életvitelében is. Ezt a célkitűzést csak úgy érheti el, mondja, ha nem az „egész pszichikumot” tanulmányozza a maga elvontságában, ahogyan eddig tette, hanem a konkrét ember tevékenységére, életvezetésére koncentrálna elsődlegesen. Nem a tudatjelenésekkel, a tudatszintekkel, a tudatállapotokkal vesződne, ahogyan eddig tette, hanem mindezen tudatjelenések együttesével, annak a konkrét egyén életében játszott szerepével, értelmével, célszerűségével. A pszichológiának annak megválaszolására kellene elsődlegesen törekednie, hogy a tudatjelenések, tudatszintek, tudatállapotok milyen szerepet játszanak az ember „viselkedésében”, életszervezésében és magának a közösségnek az életében.

P. J. Galperin szerint a pszichológia majd akkor tölti be szerepét, ha ennek a feladatnak megfelel, azaz „orientációs tevékenységről” szóló fő tudománnyá válik. Ezt az „orientációs tevékenységet” sok más tudomány is kutatja, ezek azonban a pszichológia számára csak segédtudományok. Közéjük sorolhatjuk az ideglettant, a logikát, az etikát, a kibernetikát, a közgazdaságtant, a pedagógiát, az esztétikát stb. „Orientációs tevékenységen” azt kell értenünk, ahogyan az ember célirányosan, racionálisan tájékozódik különböző „viselkedési feltételek” (környezeti körülmények) között. A Galperin által használatos kifejezések, például az „orientációs tevékenység”, „célszerű viselkedés” ne tévesszen meg bennünket. Arra figyeljünk, ami gondo-

lataiban, elméletében újszerű. Nevezetesen, hogy a különböző *életjelenségek elválaszthatatlan egységet* képeznek. A tanulási folyamat, a tapasztalatszerzés, az ismeretek, a nyelvben és kultúrában való otthonosságérzés megszerzése együttesen határozzák meg az individuális élet jellegét, a személyiség lehetőségeit, a lélek minőségét, amelyek visszahatnak a társadalmi körülményekre. Ezek a pszichikus mozgások együttesen alkotják a pszichológia tárgyát, mondja Galperin.

BEHAVIORIZMUS

A Galperin által felvetett „orientációs tevékenység” nem azonos azzal a pszichológiai irányzattal, amelyet behaviorizmusnak nevezünk. Noha az utóbbi is az „emberi viselkedést” vizsgálja, a kétféle „tevékenységnek” semmi köze nincs egymáshoz. Thorndike, akinek 1898-ban jelent meg az állati intelligenciáról szóló könyve, ellene van minden „metafizikának”, legfőképpen a mindennapi tudatnak, annak a szellemi tudásnak, amivel a szubjektum rendelkezik, s amit jobb híján sokszor egyszerűen csak léleknek nevezünk. Thorndike szerint ennek a „szellemi tudásnak” (reflexiónak) nincs kellő tudományos jogalapja. A pszichológia tudományossága érdekében határozottan fellépett a „szubjektív pszichológia” mindenféle formájával szemben. Magára a tudományos „objektivitásra” való törekvést Watson fejt ki első ízben, mondván, hogy a pszichológusok egyetlen hozzáférhető „egzakt” vizsgálati anyaga a viselkedés (behavior). Egyébként Watson meglátása szerint a tudatfogalom nem más, mint a régi filozófiai lélekfogalom helyettesítője. A tudat és a lélek számára tudománytalan fogalmak, amelyeket egyszerűen el kell vetni. Már csak azért is, mert az idealizmus test-lélek dichotómiájára emlékeztetnek, vagyis „megkettőzik” az embert, ő viszont (mármint Watson) a pszichológiában határozottan monizmusra törekedett.

Watson követői az objektivitásra való törekvésben ennél is tovább mentek. Hunter még a „lélektan” szót sem tartotta tudományosan elfogadhatónak, helyette a „generális antropológia” kifejezést ajánlotta. A viselkedés-lélektan alapvető jellemzője továbbra is az inger (stimulus) és az erre adott felelet (a reakció) maradt. A pszichológia voltaképpen erre az R–S kapcsolatra redukálódott.

Nem szándékunk itt a behaviorizmust (és a pszichológia különböző irányzatait) kimerítően tárgyalni. Beérjük itt azzal az ellenvetéssel, hogy a viselkedés-lélektan legfőbb hiányossága, hogy csak a szervezet külső reagálását veszi tekintetbe, míg a személyiség belső

tartalmától, voltaképpen magáról a lélektől (a kultúrától) tudomást sem vesz. Azt is mondhatnánk, hogy a tudományosságra való törekvésében a pszichológia a megélt életre, a megélt életen alapuló „természetes tudásra”, mint tudománytalan fantazmagóriára fittyet hány.

A PSZICHIKUM SZEREPE

Kérdés azonban, hogy meg lehet-e magyarázni az ember viselkedését (és mibenlétét) a pszichikum ismerete nélkül? Ha úgy véljük, hogy igen, ahogyan a viselkedés-lélektan feltételezi, ez esetben az agyról azt feltételezzük, hogy egy tökéletes gépezet, amely születésünknel fogva szabályozni tudja a maga tevékenységét, sőt új helyzetekre vonatkozóan a viselkedés szabályozása érdekében új programokat képes alkotni. Ez az előfeltevés azonban a korszerű agyfiziológiai kutatások ismeretében téves. Az alapvető fiziológiai funkciók természetesen működnek pszichikum nélkül is. A légzés, evés, hőszabályozás, emésztés, nyelés reflexszerűen megy végbe. Vannak a szervezetben olyan mechanizmusok, amelyek bizonyos ingerek hatására beindulnak és végbemennek. Ezeket a mechanizmusokat a szervezet belső állapota szabályozza, aktivizálja, vagy leállítja. Ilyen értelemben végső soron beszélhetünk „kiváltó ingerekről” és azokra adott „válaszreakciókról”. Ez az inger–reakció mechanizmus azonban az állati létre jellemző. Ez a szint a vegetáláshoz talán elég, de az emberi élethez (különösen a pszichikum és a társadalom megértéséhez) kevés.

Ahhoz, hogy az ember valahogyan elboldoguljon az életben, feltétlenül szükség van a valóság bennünk való leképeződésére (régén azt mondtuk, hogy tükröződésére). A valóság képmása (percepciója) elengedhetetlen ahhoz, hogy a környező világban eligazodjunk. A percepció már az állatvilágban is megjelenik. Előfordul, hogy a cselekvés néha az állatoknál is „mérlegelésen” és nem pusztán az inger–reakció sémán alapszik. A sikeres cselekvést néha csak hosszabb-rövidebb „mérlegelés” alapján lehet az egyszeri helyzethez igazítani. Ilyen esetekben a pszichikus orientáció elengedhetetlen feltétele a sikeres viselkedésnek.

MŰVELETIRÁNYÍTÁS

Az emberi életvezetést voltaképpen egy nagyon bonyolult „műveletirányításhoz” lehet hasonlítani. Egy kibernetikus pontosságával kell fejben összerakni az egymást követő dolgokat, az életről, változó

körülményekről, feltételekről szóló ismereteket, tapasztalatokat. Az élet apró, váratlan, egyszeri helyzetek sorából tevődik össze, maga a viselkedés viszont egy előre elképzelt, eltervezett, előre kijelölt (elgondolt) cselekvési utat jelent. A pszichikumban áll össze az a terv, amely irányítja, szervezi az elvégzendő cselekvések sorának végrehajtását és a program szerinti elvégzését. Ez a program feltehetően mindaddig a képmás síkján marad, amíg a konkrét helyzet elő nem áll. Ezért nem lehet a viselkedést szigorúan tudományosan magyarázni, az ember életének és lelkének megismerését az objektivitás kritériumainak alárendelni.

Nem a pszichikum cselekszik, jegyzi meg Galperin, hanem az ember, a szubjektum. A pszichikum nem pusztán szellemi szubsztancia, hanem sajátos módon felépített, bonyolult szervezeti (idegrendszeri) működés. A pszichikus működés az egyén létezésének sajátos formája, az ember tevékenységének sajátos szintje, a valóság aktív, mozgásban levő képmása bennünk, amely a képzelet síkján történő eligazodást és cselekvést segíti. A világhoz való sikeres alkalmazkodáshoz kulcsfontosságú a különböző cselekvési formák megtanulása, az érzéki képmások kialakulása, sokszori kipróbálása. Az emlékezés a hasonló szituációkra. Alapjában véve azonban a kultúra (mint szellemi rendszer) az, amely eligazít bennünket. A kultúra elsajátítása révén építjük be, hogy adott helyzetben, egy-egy életérzésnek megfelelően, adott élettartalomra, fordulatra mikor, hogyan reagáljunk.

Nem arról van tehát szó, hogy az agy „pszichikumot termel”, és nem is arról, hogy a fiziológiai mechanizmusok egyszerűen a valóság pszichikus visszatükrözését hozzák létre bennünk, hanem hogy a lelki történések révén rendkívül bonyolult kapcsolatok kötik az egyént a társadalom egészéhez. Nagyobb melléfogást talán nem követhetünk el annál, mintha az ember önmeghatározásában személyiségének szubjektív dimenzióit lehasítjuk a társadalom totalitásáról, a lélek rezdüléseit a kultúra jelentésuniverzumáról. Érzeteink folyamatosan tájékoztatnak bennünket a külvilágról, a kultúra pedig a mindennapi élethelyzetekre vonatkozó mintáival hozzájárul folyton gazdagodó belső világunk formálódásához. Azt is mondhatnánk, hogy a pszichikum működése szüntelen próbálkozás, alkalmazkodás a társadalmi gyakorlat újabb és újabb kihívásaihoz, folyamatos tudásszerzés, az ismeretek, tapasztalatok egyeztetése, az életvitel térbeli és időbeli feltételeinek feltérképezése, egy mind magasabb, szélesebb tudatosságon alapuló élet megteremtéséhez.

POSZTMODERN HANGOLTSÁG

A modern ember mintha nem lenne tisztában azzal, hogy csak a kultúra segíthet hozzá bennünket egy kiegyensúlyozottabb, etikusabb, jobb, igazságosabb, emberibb élet megteremtéséhez. Ez viszont önkéntes társuláson alapuló közösségek nélkül nem megy, viszont korunk posztmodern hangoltságát leginkább az egyén közösségellenessége jellemzi. Ez a közösségellenes hangulat azonban nem a szabad emberek társulási formáktól való idegenkedése, hanem ellenkezőleg, annak a manipulált tömegtudatnak az eredménye, amely jelenleg a meglévő közösségi formák és kulturális értékek szétverésében látja az élet értelmét.

A tudománynak, művészetnek, így a pszichológia tárgyának ma nem sok köze van azokhoz a társadalmi történésekhez, amelyek magában a konkrét emberek pszichikumában leképeződnek.

A mai emberi pszichikumnak ösztönös és tervszerű útjai elkuszálódtak. Sajnos, a pszichológia még nincs felkészülve arra, hogy átfogja ezt a bonyolult pszichikus jelenségvilágot, sem pedig arra, hogy orvosolni tudja ezt a problémát. Az igazi akadály azonban nem elméleti-tudományos jellegű, hanem ideológiai-politikai természetű. Egy olyan társadalom, amelyben a hangsúly nem az ember intellektuális és kreatív képességeinek fejlesztésén alapszik, de még csak nem is az egyének szabad társulási formáinak a legjobbját keresi, hanem kizárólag az vezérli, hogyan lehet a legkisebb befektetéssel a legnagyobb profitot elérni.

Ahhoz, hogy az ember áruvá váljék, hogy a tehetősebbek megvásárolhassák a gyengébbek életét, nem kell pszichológia. A dolgok logikája szerint értelmetlenné válik a pszichológiába történő társadalmi beruházás is. Nyilvánvaló, hogy a pszichológia tömegmértű alkalmazásának nincsenek (és egyre kevésbé lesznek) meg a társadalmi feltételei. Ennek híján pedig a kor embere arra kényszerül, hogy vakon reagáljon a „társadalmi környezet ingereire”, készpénznek vegye azt, amit a tömegtájékoztató eszközök mondanak neki. Magyarán szólva, ne magas szintű intellektuális készségek fejlesztésén törje a fejét, hanem vakon vesse alá magát a piac feltételeinek.

Rövidre zárva, a társadalmi körülmények folytán ma többnyire félelem uralja az emberek lelkét, kilátástalannak látják jövőjüket. A kilátástalanság érzése abból fakad, hogy az uralkodó doktrína folyományaként mind több ember kényszerül önazonossága megváltoztatására. Az önazonosság nem ritkán erőszakos módosításával tulaj-

donképpen a tömegember, az identitás nélküli egyén megteremtése a cél. A magányos, gyökértelen, közösség nélküli emberek ugyanis könnyebben alávetődnek mások akaratának, befolyásolhatóbbak, mint azok, akik szilárd közösségi identitással rendelkeznek. Ebben a társadalmi helyzetben (a tömegtársadalomban) az ember másokhoz való tartozásának, a szabad társulás jogának és szükségességének tudatosítása lenne a modern pszichológia elsőrendű feladata. Ez a meglátás fogalmazódik meg azokban a szakemberekben, akik régóta panaszkodnak, hogy a pszichológiából hiányoznak a nagy, átfogó elméletek, amelyek az emberek segítségére lennének – többek között – az individualizmusra alapozó aszimmetrikus társadalmi viszonyok megszüntetésében. Ehhez azonban szükség lenne annak a társadalmi tudatnak a felerősödésére, hogy az ember „önmegvalósításához” (egyáltalán a fennmaradásához és boldogulásához) az emberi kapcsolatok és a kultúrában felhalmozódó szellemi kincsek legalább olyan fontosak, mint a minden mást felülíró, háttérbe szorító anyagi javak.

A ‘maidservant’ or a ‘major’ science?

Reflections on the possibilities and responsibilities of psychology

The soul of the modern human is taken over by fear, the future seems hopeless. This basic feeling evolves from the fact that due to the changed life circumstances, people have to adapt their identities more and more. The unsaid goal of the governing doctrine is to create a person of the masses, an individual without identity. People without roots, lacking any communal feelings are subdued to the will of others more easily than those who have a strong sense of belonging. In this situation (in the society of mass culture), the primal objective of psychology should be the arousal of a strong sense of belonging in people and also to encourage people to embrace a free choice of community. This perception is widespread among those thinkers who have been complaining for a long time that psychology lacks such great, overall theories which would assist and aid people in cutting asymmetric social ties based on individuality. However, to adopt such theories, it is essential to strengthen social consciousness about the fact that individualism is not suitable to provide ‘self-fulfillment’ and in order to form a complete personality, it is necessary to work on interpersonal ties, adopt cultural and spiritual treasures and not just chase success and material wealth – which is nowadays true for most people in most cases.

Key words: targeted thinking, the threshold of consciousness, PC-talk, individualism, psychological houses of cards, over mystification of the self, cultural contents, postmodern life-feeling, the lack of collective self-awareness, the right and necessity of free choice of community

„Shuškinja” ili „glavna” nauka?

Razmišljanje o mogućnostima i odgovornostima psihologije

Duša modernog čoveka je obuzeta strahom, svoju budućnost vidi beznadežnim. Ovo osnovno osećanje proizilazi iz toga da shodno promenjenim životnim okolnostima, ljudi su u sve većem broju primorani da izmene svoj identitet. Neizrečeni cilj vladajuće doktrine je stvaranje čoveka iz mase, pojedinca bez identiteta. Ljudi bez korena, bez osećaja zajedništva lakše se mogu potčiniti volji drugih, nego oni koji imaju čvrst osećaj zajedništva. U ovakvoj situaciji (u društvu masovne kulture), prvenstveni zadatak moderne psihologije treba da bude osveščivanje čoveka o osećaju pripadnosti drugim ljudima, o slobodnom odabiru zajedništva i o neophodnosti istih. Ovakvi stavovi se javljaju kod onih mislioca, koji se već odavno žale na to da iz psihologije nedostaju takve velike, sveobuhvatne teorije, koji bi bili od pomoći ljudima – između ostalog – za ukidanje asimetričnih društvenih odnosa koji se zasnivaju na individualizmu. Međutim, za usvajanje ovakvih i sličnih teorija neophodno je osnaživanje društvene svesti o tome da individualizam zapravo nije pogodan za „samoispunjenje” čoveka i da za ispunjenje ličnosti odabir ljudskih veza i usvajanje kulturoloških-duhovnih blaga igraju isto tako bitnu ulogu, kao i – u današnje vreme preovladavajuća – jurnjava za uspehom i materijalnim dobrima.

Ključne reči: ciljano razmišljanje, prag svesti, PC-govor, individualizam, psihološke kule od karata, premistifikacija ličnosti, kulturne sadržine, postmodernostimovanje, nedostatak kolektivne samospoznaje, pravo i neophodnost slobodnog udruživanja

Beérkezés időpontja: 2017. március 10.

Elfogadás időpontja: 2017. május 19.

